

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

FEATURES OF PARTICIPATION OF ENTERPRISES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN ECONOMIC LEGAL RELATIONS

Бочков П.В., к.ю.н., доктор богослов'я, настоятель
Храм святителя Луки Войно-Ясенецького

Статтю присвячено дослідженню особливостей участі підприємств релігійних організацій у господарських правовідносинах. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють діяльність релігійних організацій. Установлено, що особливість участі підприємств релігійних організацій у господарських правовідносинах зумовлена особливістю правового статусу релігійних організацій.

Визначено, що чинне законодавство не встановлює чітких рамок щодо видів діяльності, які мають право здійснювати підприємства релігійних організацій. Зроблено висновок, що релігійні організації є некомерційними суб'єктами господарювання, оскільки головною метою їхньої діяльності є створення громадянам можливості сповідувати певну релігію та здійснювати необхідні для цього дії, обряди, ритуали тощо, а не отримання прибутків. Ключовою ознакою господарсько-правового статусу підприємства релігійної організації є те, що воно створюється для реалізації мети, цілей і завдань її засновника – релігійної організації.

Установлено, що діяльність підприємств релігійних організацій регулюється не тільки державними законодавчими актами, а й внутрішньоконфесійними настановами, положеннями, статутами. Специфіка регулювання господарської діяльності підприємств релігійних організацій полягає ще й у тому, що майже кожна конфесія має свої специфічні правила ведення такої діяльності: заборони, обмеження, регламенти певних дій.

Установлено, що господарсько-правовий статус підприємств релігійних організацій значною мірою залежить від суспільно-політичної ситуації у країні та від державно-релігійних відносин на відповідному етапі державотворення. Задекларований державою нейтралітет у питаннях світогляду й віросповідання, виконання зобов'язань із гарантування свободи віросповідання і водночас створення рівних умов для захисту прав і свобод усіх громадян. Проте, незважаючи на світський статус держави, в Україні мають місце приклади звільнення релігійних організацій від податків чи надання їм будь-яких пільг, у законодавстві містяться положення про те, що релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення. Зроблено висновок, що такі преференції з боку держави можуть відбуватися лише за умови наявності спеціальної моделі державно-релігійних відносин (державної Церкви або договірної моделі відносин Церкви і держави).

Ключові слова: релігійна організація, господарські правовідносини, підприємство релігійної організації, підприємство, господарська діяльність.

In the article the author analyzed the peculiarities of the participation of enterprises of religious organizations in economic relations. The author analyzed the regulations governing the activities of religious organizations. The peculiarity of the participation of enterprises of religious organizations in economic relations is due to the peculiarity of the legal status of religious organizations.

In the article, the author analyzed that Ukrainian legislation does not establish a clear framework for the activities that have the right to carry out enterprises of religious organizations. The author concludes that religious organizations are non-profit entities, as the main purpose of their activities is to create the opportunity to practice a particular religion and perform the necessary actions, rites, rituals, etc., and not to make a profit. A key feature of the economic and legal status of the enterprise of a religious organization is that it is created to achieve the goals, objectives and objectives of its founder – a religious organization.

The activity of enterprises of religious organizations is regulated not only by state legislative acts, but also by internal confessional guidelines, regulations, and statutes. The specifics of regulating the economic activity of enterprises of religious organizations is that almost every denomination has its own specific rules for conducting such activities: prohibitions, restrictions, regulations of certain actions.

The economic and legal status of enterprises of religious organizations is highly dependent on the socio-political situation in the country and on state-religious relations at the appropriate stage of state formation. The state's declared neutrality in matters of worldview and religion, fulfillment of obligations to guarantee freedom of religion and at the same time creates equal conditions for the protection of the rights and freedoms of all citizens. However, despite the secular status of the state, there are examples in Ukraine of exempting religious organizations from taxes or granting them any benefits. The law stipulates that religious organizations have the exclusive right to establish enterprises for the production of liturgical literature and the production of religious objects. The author concluded that such preferences on the part of the state can occur only if there is a special model of state-religious relations (state church or contractual model of church-state relations).

Key words: religious organization, economic legal relations, enterprise of religious organization, enterprise, economic activity.

Вступ. Відповідно до Конституції України, Церква відділена від держави. Релігійні організації мають особливий правовий статус, оскільки їхня релігійна діяльність регулюється канонічним правом. Україна є багатоконфесійною державою та налічує велику кількість різних релігійних організацій, які для реалізації мети своєї діяльності поряд із релігійною можуть здійснювати і різні види господарської діяльності [1, с. 20]. Участь підприємств релігійних організацій у господарських правовідносинах має певні особливості, які зумовлені особливостями правового статусу релігійних організацій.

Окремі аспекти участі підприємств релігійних організацій у господарських правовідносинах досліджували у своїх працях такі науковці, як В.І. Борисова, В. Піддубна, П.В. Сергєєв, А.І. Шпомер та ін. Проте сьогодні відсутнє комплексне дослідження особливостей участі підприємств релігійних організацій у господарських відносинах.

Метою дослідження є аналіз правових засад діяльності підприємств релігійних організацій, виокремлення специфічних рис, притаманних цій категорії суб'єктів господарювання, надання пропозицій, щодо внесення змін до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі можна виокремити декілька різних визначень релігійних організацій. Зокрема, Ю.В. Кривенко надає визначення релігійної організації як добровільного, організаційно оформленого, постійно діючого об'єднання віруючих, що базується на єдності віросповідання, культовій, обрядовій практиці, створене ними для задоволення своїх релігійних і пов'язаних із ними потреб, інтересів та проведення необхідної для нього відповідної діяльності [2, с. 228].

В.І. Борисова розглядає релігійні організації як самостійний функціональний вид підприємницьких юридичних осіб, хоча вони можуть здійснювати підприєм-

ницьку діяльність із метою виконання своїх статутних завдань [3, с. 53].

У проєкті концепції державно-конфесійних відносин релігійні організації розглядаються як об'єднання віруючих на основі єдиного віровчення, якому властиві всі ознаки соціальної групи та яке побудоване згідно з приписами віровчення; має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що із цього випливають [4]. О.П. Мельничук розглядає релігійні організації як об'єднання людей у форми юридичних осіб, які сповідують однакову віру, відстоюють спільні духовні інтереси без мети отримання прибутку за винятком необхідності виконання статутних завдань [5, с. 7].

Законодавче визначення підприємства релігійної організації наведено у ч. 1 ст. 112 Господарського кодексу України. Підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їхніх статутних завдань [6].

Право релігійних організацій виступати учасниками господарських відносин було закріплене у законодавстві з перших років незалежності України. Сьогодні Закон України «Про підприємства в Україні», який уперше дозволив релігійним організаціям створювати підприємства для здійснення виробничої і господарської діяльності, щодо майна яких ті були власниками (ст. 2), втратив чинність.

Зараз право релігійних організацій створювати підприємства для мети діяльності релігійних організацій передбачене ч. 1 ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», згідно з якою релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи [7].

Релігійна діяльність є різновидом некомерційної господарської діяльності, а нерелігійна діяльність може бути підприємницькою. Нерелігійна діяльність здійснюється у позарелігійних сферах: економічній, виробничій, професійній, політичній, державній, художній, науковій. Вона може мати релігійний відтінок, одним з її мотивів може бути й релігійний мотив. Проте за об'єктивним змістом, предметом і результатами це позарелігійна діяльність. Релігійна діяльність посідає своєрідне місце в системі суспільної діяльності. У науковій літературі виділяють два основних види релігійної діяльності: позакультову й культову [8, с. 117–118].

Позакультова діяльність здійснюється в духовній і практичній сферах. Духовну позакультову діяльність становлять розроблення релігійних ідей, систематизація й інтерпретація догматів теології, написання богословських творів тощо. Різновидами практичної позакультової діяльності є виробництво засобів релігійного культу, місіонерство, участь у роботі соборів, викладання богословських дисциплін у навчальних закладах (школах, університетах, духовних навчальних закладах), управлінська діяльність у релігійних організаціях та інститутах, пропаганда релігійних поглядів через друк, радіо, телебачення, релігійна пропаганда у сім'ї та інших контактних групах [8, с. 117].

Деякі науковці розглядають культову діяльність як сукупність релігійних (культових) дій, пов'язаних зі ставленням до надприродного: молитвами, богослужіннями, таїнствами, обрядовими, ритуальними, магічними діями. Така діяльність регулюється нормами канонічного права і не підпадає під сферу державного регулювання. Водночас до позакультової діяльності відносять дії, які здійснюються для задоволення побутових потреб віруючих. Тобто

нерелігійна діяльність регулюється державою, передусім нормами господарського права [1, с. 21].

Чинне законодавство не встановлює чітких рамок щодо видів діяльності, які мають право здійснювати релігійні організації. Проте, як вірно відзначає В.Ф. Піддубна, не всі види діяльності релігійних організацій спрямовані на досягнення цілей їх створення. Так, результатом деяких видів діяльності є безпосереднє досягнення мети, результат інших видів лише опосередковано слугує її досягненню [9, с. 113].

Нині в науковій літературі тривають дискусії стосовно того, що чи можуть релігійні організації – юридичні особи приватного права засновувати структуру тієї організаційно-правової форми, яка не передбачена чинним цивільним законодавством. Виходячи з поглядів представників господарського права, це цілком зрозуміло, оскільки такий припис містить ГК України, який регулює порядок створення юридичних осіб, але публічного права, а тому й розглядає підприємство як самостійний суб'єкт господарювання, що створений компетентним органом державної влади, органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих. ЦК України не може не враховувати існуючого порядку створення публічних юридичних осіб, бо встановлює тільки порядок створення, організаційно-правові форми та правовий статус юридичних осіб приватного права.

Так, наприклад, В.І. Борисова вважає, що сьогодні редакція ст. 19 Закону увійшла у суперечність із ЦК України – основним актом цивільного законодавства України, який має особливу, підвищену юридичну силу у цій сфері. Юридичні особи приватного права, згідно з ч. 1 ст. 83 ЦК України, можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. Саме ця вказівка на «інші форми» разом із положеннями ст. 82 ЦК України, на думку авторів, і дала змогу господарникам розглядати підприємство як одну з організаційних форм юридичної особи, тобто визнавати його суб'єктом права. Однак підприємства як організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права на рівні ЦК України не передбачено, підприємство – це єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності й є об'єктом права [3, с. 53]. Ураховуючи, що підприємства можуть створюватися як із метою здійснення комерційної господарської комерційної діяльності (підприємництва), так і для мети некомерційної господарської діяльності, зазначене є справедливим також і для підприємств релігійних організацій.

Науковці зазначають, що безпосередньо релігійні організації не є некомерційними суб'єктами, діяльність яких не ставить за головну мету отримання прибутків. Такими суб'єктами є лише підприємства релігійних організацій, які утворюються з метою забезпечення основної діяльності релігійної організації, тобто відносно до останніх виконують допоміжні функції [10, с. 362]. З огляду на це, важливо розрізнити господарську діяльність безпосередньо релігійних організацій та господарську діяльність створених ними підприємств.

Релігійні організації є некомерційними суб'єктами господарювання, оскільки головною метою їхньої діяльності є створення громадянам можливості сповідувати певну релігію та здійснювати необхідні для цього дії, обряди, ритуали тощо, а не отримання прибутків.

Згідно з ч. 3 ст. 22 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення. Проте деякі автори звертають увагу на те, що участь релігійних організацій у господарській діяльності часто пов'язана з виробництвом та реалізацією товарів широкого вжитку, використання яких можливе і поза здійснення культу.

Специфіка регулювання господарської діяльності підприємств релігійних організацій полягає ще й у тому, що майже кожна конфесія має свої специфічні правила ведення такої діяльності: заборони, обмеження, регламенти певних дій.

У роботах багатьох авторів відзначається, що діяльність підприємств релігійних організацій регулюється не тільки державними законодавчими актами, а й внутрішньоконфесійними настановами, положеннями, статутами. Внутрішні настанови окремих конфесій можуть значною мірою визначати порядок здійснення господарської діяльності, асортимент продукції, ціну, вибір контрагента тощо.

Господарсько-правовий статус підприємств релігійних організацій значною мірою залежить від суспільно-політичної ситуації у країні та від державно-релігійних відносин на відповідному етапі державотворення.

Україна стосовно релігійних організацій так само, як і стосовно об'єднань громадян і політичних партій, здійснює політику невтручання. Це забезпечує нейтралітет у питаннях світогляду й віросповідання, виконання зобов'язань із гарантування свободи віросповідання й водночас створює рівні умови для захисту прав і свобод усіх громадян. Однак ця політика передбачає певні важелі, щоб свобода не перетворювалася на неконтрольовану вседозволеність, за якої порушуються права інших громадян, громадського порядку [11].

Державно-конфесійні відносини в Україні, незважаючи на світський статус держави, мають певний вплив на правовий статус підприємств релігійних організацій.

Підприємства релігійних організацій, незважаючи на задекларовані принципи рівності, все ж мають певну специфіку. Зокрема, звільнення релігійних організацій

від податків чи надання їм будь-яких пільг може відбуватися лише за умови наявності спеціальної моделі державно-релігійних відносин (державної Церкви або договірної моделі відносин Церкви і держави). Відповідно до моделі відокремлення Церкви від держави, яка закріплена в Конституції України, релігійні організації та їхні підприємства оподатковуються як юридичні особи на загальних підставах. З огляду на це, низка авторів відзначає, що звільнення релігійних організацій від оподаткування може відбуватися лише у разі зміни моделі державно-релігійних відносин, оскільки в іншому разі такі дії можна розглядати як пряме порушення Конституції та законів України.

Якщо виходити з того, що відповідно до норм законодавства релігійні організації в Україні позбавлені будь-якого особливого статусу і прирівнюються до звичайних юридичних осіб, а також оподатковуються на загальних підставах, то виглядає досить дивним звільнення від податків релігійних організацій, а також пряме втручання держави у фінансову діяльність релігійних організацій, що не відповідає закріпленій у Конституції моделі відділення Церкви від держави [12, с. 119].

Висновки. Для господарського забезпечення основних напрямів свого функціонування релігійні організації мають право здійснювати самостійну господарську діяльність, а також створювати відповідні підприємства. Незважаючи на задекларовані принципи рівності, підприємства релігійних організацій усе ж мають певну специфіку. Ключовою ознакою господарсько-правового статусу підприємства релігійної організації є те, що воно створюється для реалізації мети, цілей і завдань її засновника – релігійної організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпомер А.І., Шванська А.О. Релігійні організації як суб'єкти некомерційної господарської діяльності. *Журнал східноєвропейської права*. 2017. № 39. С. 18–23.
2. Кривенко Ю.В. Релігійні організації як суб'єкти приватного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 25. С. 225–229.
3. Борисова В.І. Релігійна організація – самостійний функціональний вид невідприємницьких організацій. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 49–56.
4. Концепція державно-конфесійних відносин : проект. *Національна безпека і оборона*. 2007. № 8. С. 2–21.
5. Мельничук О.П. Теоретико-правовий аналіз діяльності релігійних організацій в демократичній державі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 206 с.
6. Господарський кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
7. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 року. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.
8. Куницын И.А. Правовой статус религиозных объединений в современной России : дис. ... к.ю.н. ; Московский государственный социальный университет ; Академия экономики и права. Москва, 2000. 186 с.
9. Піддубна В. Щодо спеціальної правоздатності релігійних організацій. *Право України*. 2004. № 11. С. 112–114.
10. Бардашевич Н.О. Релігійні організації як суб'єкти господарського права. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Вип. 1. Т. 2. С. 361–364.
11. Росенко М. Державна політика України щодо Церкви й релігійних організацій. Їхнє місце в політичній системі суспільства. *Віче*. 2009. № 12. URL : <http://www.viche.info/journal/1513/>.
12. Шитий С.І. Окремі питання оподаткування релігійних організацій в законодавстві України і Європейського союзу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 117–122.